

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΟ ΒΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Θεοδώρα τε ἡ τιμία καὶ εὐσεβεστάτη ἄνασσα τοὺς μὲν ὀρθοδόξους ἐτίμα κρυφίως καὶ φιλοφρόνως ἐδεξιοῦτο, τοὺς δὲ ματαιόφρονας καὶ θεοβδελύκτους εἰκονομάχους ἐβδελύσσετο καὶ ἀπεστρέφετο· ἤσχαλλε δὲ καὶ ἠδημόνει καὶ ἠθύμει ὅ,τι καὶ διαπράξοιτο ἄλλ' ἐδεδείκε τὸ θυμῶδες καὶ ὀργίλον καὶ σκυθρωπὸν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ τὸ περὶ τὰς τιμωρίας δυσμείλικτον, τὴν τε τοῦ θυμοῦ σφοδρότητα, καὶ τὸ τραχὺ τῆς φωνῆς καὶ ἀγριώτατον τοῦ προσώπου συστρεφόμενον κατὰ μικρόν· καὶ πτοουμένη αὐτὸν ἐσιώπα· ἐζήτει δὲ καιρὸν εὐθετον τοῦ φανερωῦσαι καὶ εἰς φῶς ἐξενεγκεῖν τὸν φιλόθεον αὐτῆς τρόπον καὶ τὴν εἰλικρινῆ καὶ ὀρθόδοξον πίστιν¹.

Πρόκειται για τη σκιαγράφηση του χαρακτήρα του Θεοφίλου από το συντάκτη του Βίου της Θεοδώρας, όπου ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται ως ἄνδρας αμείλικτος, τραχύς, απηγής διώκτης των εικονολατρών², δύσκολος και δύστροπος στις προσωπικές του σχέσεις. Η περιγραφή αυτή ανταποκρίνεται στο πρότυπο του μονάρχη-διώκτη των εικόνων και απαντά ως κοινός τύπος σε όλους τους Βίους των εικονολατρών αγίων, τόσο της πρώτης όσο και της δεύτερης εικονομαχικής περιόδου, όσο, τουλάχιστον, αφορά τη γενικότερη στάση του αυτοκράτορα απέναντι στη λατρεία των εικόνων. Εκείνο το οποίο εκπλήσσει στην περιγραφή του Θεοφίλου είναι ότι την ίδια τραχύτητα στη συμπεριφορά επιδεικνύει και στις προσω-

1. Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731)», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σελ. 262-263.

2. Βλ. και ὅ.π., σελ. 260-262.

πικές του σχέσεις, ιδιαίτερα με τη σύζυγό του. Και αυτό, γιατί έτσι εξάιρεται, σε αντιδιαστολή με το ίδιο, το ήθος της βιογραφούμενης αγίας Θεοδώρας και ο αγώνας της υπέρ των εικόνων φαντάζει στα μάτια του ακροατή-αναγνώστη περισσότερο δύσκολος.

Από την άλλη πλευρά, η εικόνα που δίνουν για το χαρακτήρα του Θεοφίλου οι ιστοριογραφικές πηγές, που περιγράφουν τη βασιλεία του, είναι αντιφατική: ο λαοφιλής και ευπροσήγορος μονάρχης φοβερός τε πᾶσι τοῖς πονηροῖς καὶ θαυμαστός ἀγαθοῖς, τοῖς μὲν ὅτι μισοπόνηρός τε καὶ δίκαιος, τοῖς δ' ὅτι ἐμβριθής τε καὶ αὐστηρὸς³ είναι επίσης ο βάρβαρος εικονομάχος με θηριώδη καὶ ἀνδραποδώδη διάνοιαν⁴.

Με δεδομένη την κατώτερη θέση των γυναικών στη βυζαντινή κοινωνία, η εξέταση των σχέσεών τους με το Θεόφιλο διαφωτίζει ένα συγκεκριμένο ιστορικό πρόβλημα, αλλά μπορεί και να ερμηνεύσει τη γενικότερη ψυχοσύνθεση του αυτοκράτορα, ως ισχυρού άνδρα απέναντι σε αδύναμες κοινωνικές ομάδες.

Το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον του Θεοφίλου, κατά το μεγαλύτερο διάστημα της βασιλείας του, απαρτιζόταν από εννέα γυναίκες: τη μητριά του Ευφροσύνη, τη γυναίκα του Θεοδώρα, την πεθερά του Θεοκτίστη, τις πέντε κόρες του Θέκλα, Άννα, Αναστασία, Πουλχερία και Μαρία και την αδελφή του⁵. Ο πρώτος του γιος, Κωνσταντίνος, πέθανε σε πολύ νεαρή ηλικία και ο διάδοχος

3. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ (έκδ. Βόννης), σελ. 86.

4. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 99 και 100 και ΣΚΥΛΙΤΖΗ (έκδ. Thurn), σελ. 59: *ἄνοιαν*.

5. Δεν είναι βέβαιο ότι ο Θεόφιλος είχε αδελφή. Σύμφωνα με πληροφορία που παραδίδει ο Συνεχιστής (σελ. 112) και επαναλαμβάνει ο Σκυλίτζης (σελ. 67) ο αυτοκράτορας Θεόφοβος... *τῇ ἑαυτοῦ ἀδελφῇ πρὸς γάμον ἐκδίδωσιν*. Σύμφωνα, όμως, με τον Ψευδοσυμεών πρόκειται για μία από τις τρεις αδελφές της αυγούστας Θεοδώρας· βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ, *Χρονογραφία*, (έκδ. Βόννης), σελ. 626: *αὐτὸν δὲ τὸν Θεόφοβον εἰς ἀδελφὴν Θεοδώρας Αὐγούστης γαμβρὸν ἐποίησατο*. Προκειμένου ο αυτοκράτορας να συγγενέψει με τον αγαπητό του Θεόφοβο δεν δίστασε να δεχτεί ως γαμπρό του το γιο μιας καπῆλου. Έστω και αν ο Θεόφοβος καταγόταν από περσική βασιλική γενιά, η συνάφεια του πατέρα του με μία κάπηλο θα έπρεπε να είναι ανασταλτικός παράγοντας για την επιγαμία του με την οικογένεια του βυζαντινού ηγεμόνα. Και στις δύο εκδοχές που παραδίδονται σχετικά με την καταγωγή του Θεοφίλου η ιδιότητα της μητέρας του δεν αμφισβητείται. Βλ. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 110-112. — ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 66-67. — ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ, σελ. 626.

του, Μιχαήλ (μετέπειτα Μιχαήλ Γ'), γεννήθηκε δύο μόλις χρόνια πριν από το θάνατο του πατέρα του (9/10 Ιανουαρίου 840)⁶. Έτσι ο Θεόφιλος, μετά το θάνατο του Μιχαήλ Β', πέρασε το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής του περιστοιχισμένος από γυναίκες, χωρίς να έχει από αυτές καμία υποστήριξη στην εικονομαχική πολιτική του, γεγονός το οποίο πρέπει να ήταν γι' αυτόν τουλάχιστον ενοχλητικό. Έχει υποστηριχτεί ότι οι σχέσεις του Θεοφίλου με το «γυναικόκοσμο» του έχουν ανεκδοτολογικό χαρακτήρα και ότι αποκαλύπτουν αρκετά στοιχεία για την προσωπικότητά του, υπονοώντας κυρίως την αδυναμία του να εφαρμόσει την πολιτική του στο ίδιο του το σπίτι⁷. Μια αναλυτικότερη, όμως, προσέγγιση των σχέσεων αυτών, και όχι μόνον αυτών, καταδεικνύει την εξάρτηση του μονάρχη από το γυναικείο φύλο αλλά και το βαθύτερο σεβασμό και την εκτίμηση που έτρεφε γι' αυτό. Ακόμη και αν η προσήλωση στις αρχές της εικονολατρίας οφειλόταν στον έμφυτο γυναικείο συντηρητισμό, ένας αντιπολιτευτικός προς τον αυτοκράτορα πυρήνας συγκροτήθηκε μέσα στο παλάτι και ενισχύθηκε από γυναικεία μέλη. Έτσι, ενώ είναι κοινά αποδεκτό, ότι η γυναικεία παρουσία στο κοινωνικό και πολιτικό προσκήνιο της αυτοκρατορίας την εποχή αυτή ήταν αμελητέα αν όχι ανύπαρκτη, από τη ζωή και τα έργα του Θεοφίλου διαφαίνεται ότι το γυναικείο φύλο, έστω και αν αυτό εκπροσωπείτο από την αυγούστα ή την αυτοκρατορική οικογένεια, δεν αποτελούσε για τους βυζαντινούς μία απόλυτα υποταγμένη κοινωνική ομάδα.

Μητριά του Θεοφίλου ήταν η δεύτερη γυναίκα του Μιχαήλ Β', η Ευφροσύνη⁸. Όταν, μετά το θάνατο της πρώτης του γυναίκας, ο Μιχαήλ, αποφάσισε να ξαναπαντρευτεί, την επέλεξε με προφανή πολιτικά κίνητρα, γιατί, παρόλο που από μικρή είχε ασπαστεί το

6. Βλ. C. MANGO, «When was Michael III born?», *DOP* 21 (1967), σελ. 253 κ.ε. καθώς και ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2 (1970), σελ. 29 σημ. 5.

7. Βλ. J. H. ROSSER, *Theophilus (the Unlucky) (829 to 842)*, Rutgers University 1972, σελ. 90 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

8. Στο Βίο της Θεοδώρας η Ευφροσύνη αναφέρεται ως μητέρα του Θεοφίλου, όπως επίσης και στα κείμενα του «κύκλου» του Λογοθέτη· βλ. σχετικά ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σελ. 274-275.

μοναχισμό, ως κόρη του Κωνσταντίνου Ζ' από την πρώτη του γυναίκα Μαρία, ήταν απόγονος της κατ' εξοχήν εικονομαχικής δυναστείας, της συριακής, με την πολιτική της οποίας ο Μιχαήλ επιθυμούσε να ταυτιστεί. Ο γάμος τελέστηκε αφού η σύγκλητος ορκίστηκε και εγγράφως ότι μετά το θάνατο του αυτοκράτορα θα σεβόταν τόσο τη γυναίκα του όσο και τα παιδιά που θα γεννιούνταν από αυτό το γάμο και θα τους επιτρεπόταν να βασιλεύσουν⁹. Οι όρκοι, όμως, αυτοί δεν ωφέλησαν· ο Θεόφιλος, αμέσως μετά την άνοδό του στο θρόνο (2 Οκτωβρίου 829), θέλοντας να ισχυροποιήσει τη θέση του και να απομακρύνει όσους μπορούσαν να επιβουλευτούν τη βασιλεία του, αφού συνέλαβε με δόλο και φόνευσε τους αξιωματούχους που είχαν συνεργήσει στη δολοφονία του Λέοντος Ε', απομάκρυνε και τη μητριά του από το παλάτι, διατάζοντας τον εγκλεισμό της στο μοναστήρι στο οποίο ως νέα, πριν το γάμο της, είχε καταφύγει¹⁰. Στο Βίο της Θεοδώρας αναφέρεται ρητά ότι η Ευφροσύνη *ἰδίᾳ προαιρέσει καὶ οὐκ ἀνάγκη τινὶ ἐθελουσίῳ καὶ ἀθθαιρέτῳ γνώμῃ*, κουρασμένη από τις φροντίδες του παλατιού αποσύρθηκε, το καλοκαίρι του 830, σε μοναστήρι¹¹: η εκδοχή αυτή μάλλον δεν αποδίδει την πραγματικότητα. Μετά το γάμο του Θεοφίλου και, επομένως, την ανάδειξη νέας αυγούστας, δεν υπήρχε πλέον λόγος να παραμένει η Ευφροσύνη στο παλάτι.

Η προσωπικότητα του Θεοφίλου φωτίζεται σημαντικά από τις σχέσεις του με τη γυναίκα του. Ο γάμος τους έγινε στις 5 Ιουνίου 830, αφού είχε προηγηθεί η διαδικασία για την εκλογή της βασι-

9. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 78.—ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 44.

10. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 86.—ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 50. Ο W. T. TREADGOLD («The Problem of the Marriage of the Emperor Theophilus», *Greek Roman and Byzantine Studies* 16 (1975), σελ. 339 και σημ. 58 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Byzantine Revival, 780-842*, Στάνφορντ Καλιφόρνια 1988, σελ. 246) υποστηρίζει ότι η Ευφροσύνη, ως μοναχή, αλληλογραφούσε συχνά με το Θεόδωρο Στουδίτη. Σύμφωνα, όμως, με τη νέα έκδοση και χρονολόγηση των επιστολών του Στουδίτη η ηγουμένη Ευφροσύνη με την οποία αλληλογραφούσε ο Θεόδωρος δεν ταυτίζεται με την αυγούστα· βλ. THEODORI STUDITAE, *Epistulae* (CFHB, 31/1, έκδ. G. Fatouros), σελ. 205* και σημ. 213, σελ. 173-174, αρ. 62.

11. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σελ. 260. Για το χρονικό προσδιορισμό της απομάκρυνσής της από το παλάτι, βλ. ό.π., σελ. 275-276 και για τη μονή στην οποία κατέφυγε, σελ. 276.

λικής συζύγου, που κατ' επανάληψη εφαρμόστηκε στο Βυζάντιο¹². Ο νεαρός αυτοκράτορας κλήθηκε να επιλέξει τη μελλοντική αυγούστα μέσα από ένα πλήθος όμορφων νεαρών κοριτσιών που είχαν συγκεντρωθεί απ' όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας. Όπως και αν διαδραματίστηκε η γνωστή ιστορία με το μήλο, την οποία οι πηγές παραδίδουν με διαφορετικό τρόπο, είναι σίγουρο ότι ο Θεόφιλος γοητεύτηκε από την ομορφιά αλλά και την ευφυΐα της Κασσίας. Αυτή, όμως, ακριβώς την ευφυΐα φοβήθηκε, σκεπτόμενος, ίσως, ότι μια γυναίκα με οξύ νου και έντονη προσωπικότητα, πάνω από το μέτρο που ήταν ανεκτό τη συγκεκριμένη εποχή, αν βρισκόταν στη θέση της αυγούστας θα αποτελούσε γι' αυτόν απειλή. Αρκέστηκε, λοιπόν, στη σεμνή ομορφιά της Θεοδώρας από την Παφλαγονία, με την ελπίδα ότι από αυτήν δεν επρόκειτο να συναντήσει προσκόμματα ούτε στην προσωπική του ζωή ούτε στην άσκηση της εξουσίας. Και στα δύο γρήγορα διαψεύστηκε.

Στην συζυγική του ζωή η απιστία με μια όμορφη θεραπαινίδα της Θεοδώρας αποκαλύφθηκε στην αυτοκράτειρα, η οποία φρόντισε να του δείξει τη δυσaréσκειά της. Ο Θεόφιλος, επειδή συναισθάνθηκε το λάθος του, αναγκάστηκε να την παρακαλέσει να τον συγχωρήσει και ορκίστηκε ότι αυτή ήταν η μοναδική φορά που την απάτησε¹³.

Η ιστορία με το γελωτοποιό Δένδρι¹⁴ είναι ιδιαίτερα ενδεικτική των σχέσεων του Θεοφίλου με τη γυναίκα του. Η Θεοδώρα συνέχισε και μετά τη στέψη της, αψηφώντας τη σχετική αυτοκρατορική απαγόρευση, να τιμά και να λατρεύει τις εικόνες. Ο Δένδρις, που κυκλοφορούσε ελεύθερα στο γυναικωνίτη, αντίκρουσε κάποια μέρα την αυγούστα να φιλά τα εικονίσματα, που έκρυβε στο δωμάτιό της. Η εξήγηση της Θεοδώρας ότι δήθεν επρόκειτο για κούκλες και την οποία μετέφερε ο ίδιος ο Δένδρις στον αυτοκράτορα,

12. Για τον τρόπο εκλογής της μελλοντικής αυγούστας βλ. W. T. TREADGOLD, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors», *Byzantion* 49 (1979), σελ. 395-413.

13. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 95.—ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 55-56.

14. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 91-92.—ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΡΙΣΤΡΟΥ, σελ. 629-630.—ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 53-54.

ήταν παιδαριώδης. Στη δικαιολογημένη οργή του Θεοφίλου η Θεοδώρα αντιπαρέθεσε μια άλλη δικαιολογία: ο Δένδερικς δεν είδε παρά τον αντικατοπτρισμό της ίδιας και των θεραπααινίδων της στον καθρέφτη. Θα ήταν υπερβολή να υποστηριχτεί ότι ο Θεόφιλος πείστηκε από αυτή την απάντηση. Το πιθανότερο είναι πως γνώριζε ότι η γυναίκα του έλεγε ψέματα, αλλά δέχτηκε τις εξηγήσεις της προκειμένου να μην εκθέσει την αυγούστα.

Δεν λείπουν και άλλα περιστατικά της ζωής του Θεοφίλου με την αυγούστα, τα οποία πιστοποιούν την ιδιαίτερη αδυναμία που της είχε.

Είναι γνωστό ότι τον ένατο αιώνα η εμπορική ή η κάθε είδους οικονομική δραστηριότητα ήταν ασυμβίβαστη με την αυτοκρατορική ιδιότητα. Η άσκηση εμπορίου και η επιδίωξη πλουτισμού από τον αυτοκράτορα ή μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας θεωρείτο υποτιμητική και η αντίληψη αυτή δεν αφορούσε μόνον την αυτοκρατορική οικογένεια αλλά ίσχυε για όλους τους βυζαντινούς γενικότερα¹⁵. Τα οικονομικά ενδιαφέροντα της Θεοδώρας, όμως, καθώς και οι ιδιαίτερες ικανότητές της στον τομέα της οικονομίας¹⁶, την οδήγησαν στο σημείο να αγνοήσει τους ηθικούς φραγμούς, να υπερβεί τις κρατούσες αντιλήψεις και να γίνει πλοιοκτήτρια. Όταν ο Θεόφιλος έμαθε τη δραστηριότητά της αυτή, εξανέστη για το «κατάντημά» του λέγοντας: *τίς ποτε βασιλέα Ρωμαίων ἢ τὴν αὐτοῦ γαμετὴν ἔμπορον ἐθεάσατο*;¹⁷. Ασχολούμενη με τη ναυτιλία, η Θεοδώρα, εξέθετε το κύρος της αυτοκρατορικής εξουσίας¹⁸. Η οργή του ήταν τόση, ώστε διέταξε να καεί το πλοίο της, έφθασε μάλι-

15. A. KAZHDAN - A. CUTLER, «Continuity and Discontinuity in Byzantine History», *Byzantion* 52 (1982), σελ. 443: «transformation of the merchant's property into an ethically despised category» και «enmity in the Byzantine social psyche toward the merchant's property», και σημ. 20. Βλ. επίσης και N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIe-XVe siècles)*, Μόντρεαλ-Παρίσι 1979, σελ. 114 και σημ. 247.

16. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Αντιβασιλεία», σελ. 42 και σημ. 3.

17. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 88-89.— ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 51.

18. A. ΤΟΥΝΒΕΕ, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Λονδίνο 1973, σελ. 39.

στα στο σημείο να απειλήσει τη ζωή της στην περίπτωση που αυτή δεν θα παραιτείτο από τις επιχειρήσεις της. Η ελευθερία κινήσεων που είχε παράσχει ο Θεόφιλος στη γυναίκα του ήταν τέτοια, που της είχε επιτρέψει να κρατήσει κρυφή τη δραστηριότητά της ως τη στιγμή που το πλοίο της προσορμίστηκε στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Αλλά, και η Θεοδώρα πρέπει να είχε υποτιμήσει το σύζυγό της, αφού πίστευε ότι θα ανεχόταν να πλουτίζει η αυγούστα από την προσωπική της επιχείρηση. Το γεγονός ωστόσο μαρτυρεί την ιδιαίτερη σχέση των δύο συζύγων αλλά και την ανεξαρτησία δράσης του γυναικωνίτη του Ιερού Παλατίου.

Οι επεμβάσεις και η επιρροή της Θεοδώρας στη ζωή του Θεοφίλου δεν περιορίζονταν αποκλειστικά στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, αλλά επηρέαζαν και την πολιτική του αυτοκράτορα.

Η οργή του Θεοφίλου εναντίον των εικόνων τον ώθησε να στραφεί και εναντίον των δημιουργών τους, των ζωγράφων. Η αξίωση του αυτοκράτορα, όχι μόνο να αποκηρύξουν τα έργα τους, αλλά και να καταστρέψουν ποδοπατώντας τις εικόνες, οδήγησε το διάσημο αγιογράφο Λάζαρο, που αρνήθηκε να υπακούσει, στη φυλακή. Τα βασανιστήρια που υπέστη ήταν φρικτά (πεταλώθηκαν τα χέρια του) και, ενώ ήταν ετοιμοθάνατος, σώθηκε με την επέμβαση τῆς δεσποίνης καί τινων ἄλλων γησιωτάτων αὐτῶ (τῶ τυρράνω) που ικέτευσαν για τη σωτηρία του¹⁹. Η Θεοδώρα, δηλαδή, παρακολουθούσε από κοντά, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τα πράγματα και είχε τη δυνατότητα να επεμβαίνει, επηρεάζοντας τον αυτοκράτορα σε ένα ζήτημα τόσο σοβαρό όσο αυτό των διώξεων και συλλήψεων των εικονολατρών. Δεν είναι, βέβαια, πρωτοφανές το φαινόμενο της επιρροής της βυζαντινής αυγούστας στις αποφάσεις και τα έργα του συζύγου της. Πολλές γυναίκες αυτοκρατόρων, πριν αλλά και μετά τη Θεοδώρα, συνέβαλαν στη διαμόρφωση των πολιτικών συνθηκών της εποχής τους. Η περίπτωση, επομένως, του Θεοφίλου μελετάται όχι για τη μοναδικότητά της, αλλά γιατί η συζυγική του ζωή δεν ανταποκρίνεται πλήρως σε αυτό που ο ίδιος επιδίωκε όταν

19. ΣΤΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 102-103.— ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 60-61.

επέλεξε τη Θεοδώρα²⁰, ούτε με την εικόνα που όχι μόνον οι αυτοκράτορες μα και όλοι οι βυζαντινοί ήθελαν να δίνουν για τις σχέσεις τους με τις συζύγους τους.

Από τα περιστατικά που προαναφέρθηκαν προκύπτει ότι ο Θεόφιλος σεβόταν τη Θεοδώρα τιμώντας ταυτόχρονα στο πρόσωπό της όχι μόνο τό θεσμό της βασιλικής συζύγου αλλά και ολόκληρο το γυναικείο φύλο.

Εκτός, όμως, από τη Θεοδώρα και οι υπόλοιπες γυναίκες του περιβάλλοντός του επηρέασαν το Θεόφιλο.

Η πεθερά του, Θεοκτίστη, δημιουργούσε στον αυτοκράτορα άλλο ένα ανοικτό ενδοοικογενειακό μέτωπο. Εικονόφιλη η ίδια προσπάθησε να επηρεάσει τις εγγονές της, ώστε να μην ακολουθήσουν τις εικονοκλαστικές πεποιθήσεις του πατέρα τους. Σκοπός των συνεχών νουθεσιών της, όταν καλούσε κοντά της τα πέντε μικρά κορίτσια, ήταν να τα πείσει να ξεπεράσουν τη μαλθακότητα και την υποταγή που συνεπαγόταν το φύλο τους, να «ανδρωθούν» και να ασπασθούν τις πεποιθήσεις της μητέρας τους, απαρνούμενες τις ιδέες του πατέρα τους. Αξιοσημείωτη είναι η προτροπή της Θεοκτίστης για υπέρβαση του γυναικείου φύλου, κάτι που, προφανώς, την απασχολούσε και για τον εαυτό της. Ήταν, άλλωστε, ο μόνος άνθρωπος στην αυτοκρατορία που είχε το θάρρος να επικρίνει συχνά τον αυτοκράτορα, και μάλιστα φανερά, για τους διωγμούς των εικονοφίλων και για τις απόψεις του γενικότερα²¹. Η αντίδραση του Θεοφίλου στις πράξεις της πεθεράς του ήταν σχετικά ήπια: απαγόρευσε στις κόρες του να την επισκέπτονται γιατί κωλυόταν να ενεργήσει πιο δραστικά *τῇ τε πρὸς τὴν γυναῖκα αἰδοῖ καὶ εὐλαβεία* αλλά και από θαυμασμό για την παρρησία της²². Ακόμη μια φορά,

20. Ο TREADGOLD («The Bride Shows», σελ. 404) υποστηρίζει ότι η εκλογή δεν έγινε με την ελεύθερη βούληση του Θεοφίλου. Η μηριά του είχε φροντίσει στο διαγωνισμό να λάβουν μέρος μόνον εικονόφιλες υποψήφιες και είχε υποβάλει στο Θεόφιλο την ιδέα της επιλογής της Θεοδώρας.

21. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 90-91.— ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 52-53. Μια παραλλαγή της ίδιας ιστορίας παραδίδει ο Ψευδοσυμεών, όπου πρόκειται για τη μηριά του Θεοφίλου· βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ, σελ. 628-629.

22. ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 53.

λοιπόν, ο σεβασμός που έτρεφε ο Θεόφιλος προς το γυναικείο φύλο γενικά και προς τα γυναικεία μέλη της οικογένειάς του ειδικότερα στάθηκε η αιτία να μη θελήσει να επιβάλει την άποψή του.

Για ένα βυζαντινό, η απόκτηση πέντε θυγατέρων δεν αποτελούσε ευχάριστη πραγματικότητα, πολύ δε περισσότερο για τον αυτοκράτορα, που επιθυμούσε τη συνέχιση της δυναστείας του, η οποία εξασφαλιζόταν κυρίως από ένα διάδοχο. Ο Θεόφιλος, όμως, αγαπούσε και φρόντιζε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις πέντε κόρες του Θέκλα, Άννα, Αναστασία, Πουλχερία και Μαρία.²³ Η Μαρία, ήταν η αδυναμία του πατέρα της. Όταν αποφάσισε να την παντρεύσει²⁴ επέλεξε ως σύζυγό της τον Αλέξιο Μωσηλέ, τον οποίο τίμησε με τον τίτλο του καίσαρα²⁵. Όταν πολύ σύντομα ο καίσαρ έμαθε ότι κατηγορήθηκε για επιβουλή του θρόνου, ζήτησε από τον αυτοκράτορα να τον συγχωρήσει και να του επιτρέψει να ασπαστεί το μοναχισμό. Ο βασιλεύς, όμως, δεν έδωσε την άδειά του *τήν χηρείαν τής θυγατρὸς εὐλαβούμενος*²⁶. Παρά το γεγονός ότι με αυτό τον τρόπο διατηρούσε κοντά του μια διαρκή απειλή —εάν οι κατηγορίες ευσταθούσαν— ο Θεόφιλος προτίμησε να μη δυσαρεστήσει την κόρη του, έχοντας επίγνωση των αλλαγών που θα σημειώνονταν στη ζωή της, εάν ο σύζυγός της την εγκατέλειπε. Ο Αλέξιος έγινε τελικά μοναχός μόνο μετά το θάνατο της Μαρίας και αφού ο αυτοκράτορας είχε ήδη αποκτήσει διάδοχο. Ο θάνατος της κόρης του στοίχισε πολύ στον πατέρα της· διέταξε να ταφεί η Μαρία σε επάργυρη λάρ-

23. Με τη σειρά αυτή αναφέρει ο Συνεχιστής (σελ. 90) τις κόρες του Θεοφίλου, ενώ ο Ψευδοσυμεών αναφέρει ως μικρότερη την Πουλχερία. Πιθανόν ο Συνεχιστής παρασύρεται από το γεγονός ότι η Μαρία ήταν πράγματι η μικρότερη όταν παντρεύτηκε (;)· βλ. σχετικά TREADGOLD, «The Problem», σελ. 333-335.

24. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Treadgold σχετικά με την ηλικία της Μαρίας, επρόκειτο για αμοιβαία υπόσχεση γάμου, ενώ μυστήριο δεν τελέστηκε ποτέ· βλ. TREADGOLD, «The Problem», σελ. 329-332.

25. Εφόσον ο γιος του Κωνσταντίνος είχε ήδη πεθάνει, ο Αλέξιος προαλειφόταν για διάδοχος του θρόνου· βλ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκλογή, αναγόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος*, Αθήνα 1956, σελ. 88.

26. ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 64· πρβλ. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 108: *τήν χηρείαν τής θυγατρὸς προβαλλόμενος*.

νακα και όρισε ο τάφος της να είναι άσυλο για κάθε εγκληματία που θα κατέφευγε εκεί²⁷.

Μέσα στα πλαίσια του προγράμματός του για την ανάπτυξη και τον καλλωπισμό της πρωτεύουσας, ο Θεόφιλος κατασκεύασε και ανάκτορα για τις κόρες του στη συνοικία «τα Καριανού»²⁸. Για την πρωτότοκή του κόρη Θέκλα έδειξε ιδιαίτερη φροντίδα: τὸ κατὰ τὰς Βλαχέρνας κουβούκλιον εξωραϊστικῆς και η Θέκλα έμεινε εκεί μέχρι το τέλος της ζωής της. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι την ίδια αυτή κόρη του όρισε (ο Θεόφιλος) ως μέλος της συμβασιλείας του διαδόχου του Μιχαήλ Γ'²⁹. Το άγχος του αυτοκράτορα για το πρόβλημα της διαδοχής τον ώθησε να όρισει εκτός από την αυγούστα και την πρωτότοκη κόρη του ως συμβασιλέα.

Πέρα από το άμεσο οικογενειακό του περιβάλλον, που επηρέασε την ψυχολόγηση του Θεοφίλου, αξίζει να σημειωθεί η γενικότερη συμπεριφορά του προς το γυναικείο πληθυσμό της αυτοκρατορίας και η στάση του αυτή πρέπει να συνεκτιμηθεί με τα υπάρχοντα δεδομένα για τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία κατά τον ένατο αιώνα.

Στα κείμενα των χρονογράφων της εποχής απαντούν αρκετά

27. Ό.π. Για τη λάρνακα και το μέγεθός της, απ' όπου συνάγεται και η ηλικία της Μαρίας βλ. TREADGOLD, «The Problem», σελ. 330-331 όπου και οι πηγές και η βιβλιογραφία. Βλ. επίσης PH. GRIERSON, «The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042); with an Additional Note by C. MANGO and I. ŠEVČENKO», *DOP* 16 (1962), σελ. 26-27.

28. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 95. — ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 56. Βλ. σχετικά R. JANIN, *Constantinople Byzantine*, Παρίσι 1964, σελ. 132, 367. Να σημειωθεί ότι στο προαύλιο των νέων ανακτόρων του Βρύαντος, που οικοδομήθηκαν από το Θεόφιλο στην ακτή της Βιθυνίας, κτίστηκε τρίκογχος ναός κάλλι τε κάλλιστος και μεγέθει πολλῶν διαφέρων αφιερωμένος στον αρχάγγελο Μιχαήλ και σε γυναίκες μάρτυρες· βλ. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 98-99. — ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 57. Σχετικά με τις γυναίκες μάρτυρες στις οποίες αφιερώθηκε ο ναός, σύμφωνα με τον JANIN (ό.π., σελ. 146-147) πρόκειται προφανώς για τις άγιες Μηνοδώρα, Μητροδώρα και Νυμφοδώρα που λατρεύονταν στη Βιθυνία, ενώ ο TREADGOLD (*The Byzantine Revival, 780-842*, σελ. 295) υποστηρίζει ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος στις μάρτυρες Θέκλα, Άννα και Αναστασία, τα ονόματα των οποίων είχαν η μητέρα και οι τρεις από τις κόρες του αυτοκράτορα.

29. Για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η διαδοχή του Θεοφίλου από άποψη πολιτειακού δικαίου, βλ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Αντιβασιλεία», σελ. 29-43 και για τη συμμετοχή της Θέκλας στη συμβασιλεία, ό.π., σελ. 33-34.

περιστατικά της ζωής του Θεοφίλου που σχετίζονται με γυναίκες. Αγαπημένη συνήθεια του αυτοκράτορα ήταν να μεταβαίνει κάθε εβδομάδα στην εκκλησία των Βλαχερνών επιθεωρώντας καθ' οδόν την αγορά. Κατά τη διάρκεια του περιπάτου άκουγε τα προβλήματα και τις διενέξεις των κατοίκων της Βασιλεύουσας και έδινε άμεσες λύσεις, συχνά τιμωρώντας παραδειγματικά τους ενόχους. Η συμπεριφορά αυτή, που ασφαλώς υπέκρυπτε τάσεις επίδειξης, τον έκανε να φαίνεται περισσότερο προσιτός στο λαό. Μεταξύ εκείνων που κατέφυγαν στην κρίση του ήταν και αρκετές γυναίκες, χήρες και μοναχές. Όταν μια χήρα, που βρισκόταν σε απόγνωση επειδή δεν είχε τη δυνατότητα να θρέψει τα παιδιά της, εμφανίστηκε μπροστά του ισχυριζόμενη ότι το άλογο το οποίο ίππευε ο Θεόφιλος ανήκε στο σκοτωμένο άνδρα της, εκείνος της ζήτησε να έρθει στο παλάτι και να του διηγηθεί την ιστορία της. Εκεί έμαθε ότι ο στρατηγός του άντρα της χήρας είχε με τη βία αποσπάσει το άλογο, το οποίο, στη συνέχεια, χάρισε στο Θεόφιλο ως δικό του. Η έλλειψη του αλόγου στοίχισε τη ζωή του στρατιώτη, που δεν μπόρεσε να διαφύγει κατά τη διάρκεια της υποχώρησης σε μία μάχη. Ο στρατηγός στην αρχή αρνήθηκε την κατηγορία. Όταν, όμως, ήρθε σε αντιπαράσταση με τη γυναίκα, παραδέχθηκε την αδικία που είχε διαπράξει και τιμωρήθηκε με καθαίρεση και εξορία, ενώ η χήρα και τα παιδιά της κληρονόμησαν την περιουσία του³⁰. Άλλη χήρα απευθύνθηκε στον Θεόφιλο προκειμένου να δώσει λύση στην αδικία της με τον αδελφό της αυγούστας Θεοδώρας, Πετρωνά, ο οποίος ύψωσε το σπίτι του τόσο, που σκοτείνιασε το δικό της. Μπροστά στο δίκαιο αίτημα της γυναίκας ο αυτοκράτορας δεν δίστασε να τιμωρήσει τον ίδιο τον αδελφό της γυναίκας του, να τον μαστιγώσει και να δωρήσει το σπίτι του στη χήρα³¹. Στη δικαιο-

30. ΣΤΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΗ, σελ. 92-94.— ΣΚΥΛΙΤΖΗ, σελ. 54-55. Ο Ψευδοσυμεών αναφέρει διαφορετικά την ιστορία: ο ίδιος ο στρατιώτης απευθύνθηκε στον αυτοκράτορα όταν ο στρατηγός του απέσπασε το άλογο και το χάρισε στον αυτοκράτορα· βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ, σελ. 637-638.

31. ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ, σελ. 627-628. Είναι αμφίβολο αν πράγματι πρόκειται για τον ίδιο τον αδελφό της Θεοδώρας ή ο Ψευδοσυμεών απέδωσε στον Πετρωνά περιστα-

σύνη του Θεοφίλου κατέφυγαν όμως και μοναχές της μονής της Μετανοίας, για να ζητήσουν την επισκευή της ιστορικής μονής. Εκείνος, γοητευμένος από το οίκημα, στο οποίο στεγαζόταν η μονή, μετέφερε τις μοναχές σε άλλο μοναστήρι και ανακαίνισε το παλαιό μετατρέποντάς το σε ξενώνα, που πήρε το όνομά του³².

Στο *Περὶ τῶν ἀγαθοεργιῶν Θεοφίλου τοῦ βασιλέως* εγκώμιο, που γράφτηκε με σκοπό να αποδειχτεί το φιλοδίκαιον του αυτοκράτορα και να ισοσταθμιστεί, ίσως, η βίαιη πολιτική του εναντίον των εικονολατρών, παραδίδονται δύο ακόμη παρόμοια περιστατικά απονομής δικαιοσύνης σε γυναίκες. Σύμφωνα με το πρώτο, ο Θεόφιλος ἔκλυσε ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ πραιπόσιτο, ο οποίος υπεξείρεσε το πλοίο μιας χήρας και ενώ διατάχτηκε να της το επιστρέψει, αυτός παράκουσε την εντολή³³. Στο δεύτερο αναφέρεται ότι στο θέμα του Οψικίου, μεταξύ των κτημάτων δύο μαγίστρων παρεμβαλλόταν η ιδιοκτησία μιας γυναικείας μονής και οι δύο μάγιστροι, που διεκδικούσαν την ιδιοκτησία αυτή, παρενοχλούσαν με διάφορους τρόπους τις μοναχές. Οι τελευταίες, ακολουθώντας την προτροπή του οικονομού της μονής και με τη συνοδεία του, κατέφυγαν στον αυτοκράτορα και κατάγγειλαν το γεγονός. Οι αξιωματούχοι, μπροστά στον κίνδυνο να τιμωρηθούν, κατέβαλαν μεγάλη χρηματική αποζημίωση στις μοναχές, οι οποίες δέχτηκαν να μην παρουσιάσουν την επομένη στην προκαθορισμένη από το Θεόφιλο συνάντησή τους. Εκείνος τις αναζήτησε και έστειλε ανθρώπους του να τις βρουν και να τις φέρουν μπροστά του. Στην απορία του δι' ἣν αἰτίαν... οὐκ ἦτε παραγενόμενοι, ἵνα λάβῃ πέρας ἡ δίκη ὑμῶν; αποκρίθηκε ο οικονομός ότι δεν υπήρχε πλέον λόγος αντιδικίας. Ο αυτοκρά-

τικό που συνέβη σε άλλο αξιωματούχο της αυτοκρατορίας προκειμένου να του προσδώσει μεγαλύτερη βαρύτητα. Η θέση και η αξία του Πετριανά μας καθιστά επιφυλακτικούς απέναντι στην πληροφωρία του Ψευδοσυμεών, δεδομένου ότι καμία άλλη πηγή δεν την παραδίδει.

32. Ό.π., σελ. 645-646. Σύμφωνα με το Συνεχιστή του Θεοφάνη (σελ. 95) ο ξενώνας του Θεοφίλου ιδρύθηκε σε περιοχή την οποία προηγουμένως ο αυτοκράτορας απάλλαξε από τα πορνεία που την κατέκλυζαν. Για την ιστορία του ξενώνα βλ. G. DAGRON, *Constantinople Imaginaire*, Παρίσι 1984, σελ. 140.

33. W. REGEL, *Analecta Byzantino-Russica*, Πετρούπολη 1891, σελ. 40. Για το περιστατικό και την αποτύπωσή του στα *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, βλ. DAGRON, ό.π., σελ. 164.

τορας ικανοποιημένος από την έκβαση της υπόθεσης τους έδωσε την άδεια να αποχωρήσουν³⁴.

Στο βίο και τα έργα του Θεοφίλου επισημάνθηκαν αρκετά περιστατικά που αφορούν τις γυναίκες του περιβάλλοντος ή της εποχής του αυτοκράτορα. Διερωτάται κανείς αν τα περιστατικά αυτά είναι συνυφασμένα αποκλειστικά με την προσωπικότητα του Θεοφίλου και τις ιδιαίτερες συγκυρίες που καθόρισαν τη ζωή του ή σχετίζονται με τη θέση της βυζαντινής γυναίκας τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Γυναίκες δυναμικές όπως η μητριά του, η πεθερά του και, κυρίως, η γυναίκα του αποτέλεσαν το άμεσο οικογενειακό του περιβάλλον. Όσο και αν ο Θεόφιλος απαιτούσε από τους γύρω του βαθειά πίστη και αφοσίωση —ήταν πάντα επιφυλακτικός απέναντί τους— οι γυναίκες αυτές κατόρθωσαν να διατηρήσουν την πίστη τους στην εικονολατρεία και να αντιπολιτευτούν τον αυτοκράτορα. Είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι το φαινόμενο αυτό είναι μεμονωμένο και οφείλεται αποκλειστικά στην ανεκτικότητα που έδειχνε ο Θεόφιλος προς τις γυναίκες που αγαπούσε και σεβόταν. Όμως, θα μπορούσε να είναι γενικότερο, αν η αφοσίωση στις εικόνες και η εμμονή στις ιδέες τους αποτελούσαν για τις γυναίκες, όπως έχει υποστηριχτεί³⁵, μία ιδιαίτερη έκφραση της πνευματικότητάς τους και ήταν η αντίδρασή τους στην κοινωνική απομόνωση. Παρόλο που οι ηρωίδες της εικονολατρικής αντίστασης ελάχιστα εκπροσωπούνται στη βυζαντινή αγιολογική παράδοση³⁶ εν τούτοις ένα μεγάλο μέρος του γυναικείου πληθυσμού αντιμαχόταν την ανδρική εξουσία με τη λατρεία των εικόνων, ενώ οι άνδρες που ήταν αντίθετοι στη λατρεία των εικόνων δεν έβλεπαν στην κίνηση αυτή παρά τη γυναικεία αφέλεια³⁷.

34. REGEL, ό.π., σελ. 40-42.

35. A. P. KAZHDAN - A. M. TALBOT, «Women and Iconoclasm», *BZ* 84/85 (1991/92), σελ. 391.

36. Ό.π., σελ. 395-396.

37. MANSI, τόμ. ΙΓ', στ. 329.

Οι γυναίκες που προσέτρεχαν στη δικαιοσύνη του Θεοφίλου ήταν χήρες και μοναχές. Είναι γνωστό ότι τον 9^ο αιώνα οι βυζαντινές είχαν περιορισμένο ρόλο στην κοινωνία, ήταν υποταγμένες στους γονείς και στους άντρες τους και η κύρια αποστολή τους ήταν η ενασχόληση με τα του οίκου τους, χωρίς όμως να λείπουν και οι εξαιρέσεις. Ώφειλαν υπακοή στους συζύγους, που ήταν και οι διαχειριστές της οικογενειακής περιουσίας. Οι ίδιες γίνονταν κυρίες του σπιτιού και της περιουσίας μόνο μετά το θάνατο του συζύγου τους. Γι' αυτό και η προσφυγή στο Θεόφιλο της γυναίκας, που διεκδικούσε το άλογο του νεκρού συζύγου της, είναι απόλυτα εναρμονισμένη με τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες, αφού έπρεπε μόνη της να φροντίσει για τη διεκδίκηση της περιουσίας και την επιβίωση των παιδιών της. Το ίδιο ισχύει και για τη χήρα που παραπονέθηκε εναντίον του γαμπρού του αυτοκράτορα, Πετρωνά, καθώς και για εκείνη το πλοίο της οποίας υπεξείρεσε ο πραιπόσιτος. Η ενασχόληση, πάντως, με το εμπόριο και τη ναύλωση πλοίων πρέπει να ήταν ιδιαίτερα προσφιλής και προσιτή στις γυναίκες της εποχής, αφού άγγιζε ακόμη και το αυτοκρατορικό περιβάλλον. Οι μοναχές, πάλι, αποτελούσαν μια ιδιαίτερη, ξεχωριστή, ομάδα στη βυζαντινή κοινωνία. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που μοναχές ή ηγούμενες μονών απευθύνονταν στην κρίση αυτοκρατόρων ή διεκδικούσαν απ' αυτούς την ικανοποίηση αιτημάτων τους. Εδώ πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι οι μοναχές που ταξίδευσαν από το θέμα του Οψικίου για να επισκεφτούν το Θεόφιλο στη Βασιλεύουσα, προκειμένου να δώσει αυτός λύση στην αντιδικία τους με τους δύο μαγίστρους, συνοδεύονταν από τον οικονόμο της μονής³⁸.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι βυζαντινοί χρονογράφοι και συγγραφείς αντιμετώπισαν το Θεόφιλο με ιδιαίτερο τρόπο. Η προσωπικότητά του ήταν αναμφίβολα πολυσχιδής. Άνθρωπος με ιδιαίτερη μόρφωση και ανατροφή υποστήριζε τα γράμματα και τις τέχνες αλλά αγαπούσε και τη δράση και αντιμετώπιζε αποφασιστικά

38. Για τα περιστατικά αυτά, βλ. παραπάνω σελ. 147-148.

τα προβλήματα. Η πίστη του στο χριστιανισμό αλλά η έχθρα του προς τη λατρεία των εικόνων, το βαθύ αίσθημα δικαιοσύνης, τα σχέδιά του για τον εξωραϊσμό της πρωτεύουσας και η επιδίωξή του να αντιμετωπιστεί ο αραβικός κίνδυνος ήταν οι άξονες της πολιτικής του. Πέρα, όμως, από την καταγραφή όλων αυτών των βασικών στοιχείων, στα κείμενα απαντά και ένα πλήθος άλλων, δευτερευόντων, περιστατικών ανεκδοτολογικής υφής, που προσδίδουν στο Θεόφιλο μία εικόνα που δεν συναντάται σε άλλους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Τα περισσότερα από τα περιστατικά που προαναφέρθηκαν ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία, γεγονός που μας καθιστά επιφυλακτικούς στην κατά γράμμα αποδοχή τους.

Τελικά, όμως, η πραγματικότητα είναι ότι η μοίρα θέλησε ο Θεόφιλος όχι μόνο να περάσει το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα της βασιλείας του μέσα σε ένα αποκλειστικά γυναικείο οικογενειακό περιβάλλον, που περιστασιακά τον εμπόδιζε στην άσκηση της εικονομαχικής πολιτικής του, αλλά θέλησε επίσης να οφείλεται σε μία γυναίκα, την αυγούστα Θεοδώρα, η συγχώρηση των αμαρτιών του και η σωτηρία της ψυχής του³⁹.

39. REGEL, «Διήγησις ψυχωφελής πάνυ περί Θεοφίλου του βασιλέως», ό.π., σελ. 19-39.

